

ЗАХАРЧЕНКО Петро
МІРОШНИЧЕНКО Марія

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ ВІД ВИТОКІВ ДО КІНЦЯ ХVІІІ СТ.

Монографія

Книга 1

2-ге видання, доповнене і виправлене

ЮРИНКОН ІНТЕР
Київ-2026

Рекомендовано кафедрою теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 11 від 29 грудня 2025 року), а також Вченою радою Полтавського університету економіки і торгівлі (протокол № 1 від 28 січня 2026 року)

Рецензенти:

Микола Кобилецький, д-р юрид. наук, проф.
(Львівський національний університет імені Івана Франка);
В'ячеслав Іванов, канд. істор. наук, доц.
(Державний університет інфраструктури та технологій);
Іван Терлюк, д-р юрид. наук, проф.
(Національний університет «Львівська політехніка»).

Захарченко П., Мірошніченко М.

3-38 Історія українського права та держави : від витоків до кінця XVIII ст. : монографія. Кн. 1. 2-ге вид., допов. і випр. Київ : Юрінком Інтер, 2026. 588 с.
ISBN 978-966-667-984-3

Перша книга другого видання присвячена історії українського права і держави від витоків до кінця XVIII ст. — межі, після якої запроваджуються на етнічних українських територіях інститути держави і права Російської, Австрійської імперій, дуалістичної монархії Австрійської імперії та Угорського королівства.

Структурно і тематично видання вповні вписується в навчальну програму курсу «Історія держави і права України», що вивчається в Навчально-науковому інституті права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Уміщений у книзі матеріал спирається на ґрунтовні теоретичні та методологічні засади історії українського права і держави, що є необхідною умовою для глибокого і всебічного пізнання навчального курсу здобувачами вищої освіти першого року навчання. В основу роботи покладена доктрина людиноцентризму, а саме — погляд на історичну перспективу через призму верховенства інтересів людини над інтересами держави.

Анонсується як удосконалене і доповнене монографічне видання навчально-наукового характеру, розраховане на широкий читачий загал, зорієнтоване на здобувачів вищої освіти юридичної спеціальності.

УДК 340.15(477)

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого FSC® та PEFC™

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	6
---------------------	---

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА І ДЕРЖАВИ ЯК НАУКИ І НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1. Об'єкт і предмет «Історії українського права і держави»	10
2. Історія українського права і держави, її зв'язок з юридичними навчальними дисциплінами історико-теоретичного циклу	14
3. Історія українського права і держави, її зв'язок з окремими суспільними науками та навчальними дисциплінами	19
4. Джерела та історіографічні традиції (моделі) дослідження й вивчення «Історії українського права і держави»	22
5. Методологія «Історії українського права і держави»	29
6. Періодизація «Історії українського права і держави»	32
7. Теоретична модель неперервності генези українського права і української державності	40
8. Тотожність і відмінність понять «українське право» і «право України»	44
9. Тотожність і відмінність у терміно-поняттях «державна Україна» та «українська державність»	50
10. Порівняльна характеристика понять «джерело права» і «джерело українського права»	56
11. Природа і поняття звичаєвого права та характерні риси українського звичаєвого права	61
12. Формування механізму дії права у зв'язку з генезисом державності	69

Розділ 2. ЗАРОДЖЕННЯ ПРАВА І РАННІХ ДЕРЖАВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

1. Культурно-історичні та етнокультурні передумови зародження українського права і української державності	78
2. Право і перші ранньодержавні утворення на території нинішньої України (II тис. до н. е. – III ст. н. е.)	84
3. Історичні передумови формування української державності (III ст. до н. е. – поч. VII ст. н. е.)	88
4. Ранні історичні форми українського права	95

Розділ 3. ПРАВО І ДЕРЖАВНІСТЬ УКРАЇНИ-РУСИ

1. Україна-Русь у сучасному історико-правовому дискурсі	100
2. Загальна характеристика періодів політичного становлення та розвитку України-Руси	110

3. Історичні етапи генезису руського права, його загальні риси та проблема правової рецепції	128
4. Утворення та розвиток Руської держави з центром у Києві (VI–IX ст.)	139
5. Закон Руський (IX – поч. X ст.) – перший досвід формування писаної системи руського права	143
6. Формування, ідеологічне забезпечення цілісності та причини занепаду середньовічної імперії – України-Руси.....	148
7. Природа соціальної організації руського суспільства.....	159
8. Структура соціальної організації руського суспільства та правовий статус осіб	164
9. Державний лад та місцеве самоврядування.....	171
10. Судоустрій та судочинство, доступність суду для населення	178
11. Джерела руського права.....	186
12. Загальна характеристика системи правових норм України-Руси.....	209

Розділ 4. ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА І ДЕРЖАВНОСТІ У ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКУ ДОБУ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (XIV – перша половина XVII ст.)

1. Загальна характеристика чинників, що вплинули на трансформацію українського права і державності	224
2. Королівство Русь (Галичина): політико-правовий статус та джерела правового регулювання суспільних відносин.....	231
3. Українське право і державність у складі Великого князівства Литовського.....	241
3.1. Політико-правовий статус руських удільних князівств.....	241
3.2. Суспільний устрій та правовий статус окремих верств населення	249
3.3. Державний лад, місцеве самоврядування і місцеве управління	260
3.4. Судоустрій та судочинство, доступність суду для населення.....	267
3.5. Традиційні джерела права та нові тенденції у розвитку формальних джерел	282
3.6. Систематизація права та законодавча процедура у Великому князівстві Литовському (початок XV – друга половина XVI ст.)	292
3.7. Юридична природа Литовських статутів	298
3.8. Джерела, структура та зміст Литовських статутів	302
3.9. Загальна характеристика права за Литовськими статутами	306
4. Державність і право на українських територіях, що перебували у складі Речі Посполитої.....	326
4.1. Юридичні і фактичні наслідки польсько-литовських уній для української державності	326
4.2. Соціальна структура населення на українських етнічних територіях Речі Посполитої	337
4.3. Державний лад та місцеве самоврядування	343
4.4. Судоустрій та судочинство на етнічних українських територіях Речі Посполитої, доступність суду для населення	354

4.5. Формальні джерела права, чинні на українських етнічних теренах Речі Посполитої	358
--	-----

Розділ 5. ПРАВО ТА ДЕРЖАВНІСТЬ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ

1. Історичні передумови та формування Запорозької Січі	368
2. Соціальне та правове становище козаків.....	371
3. Політичний, адміністративно-військовий устрій та державність Запорозької Січі	379
4. Українське козацьке звичаєве право: загальна характеристика норм	389
5. Судова влада, судоустрій, принципи і процедура судочинства в Запорозькій Січі	397

Розділ 6. УКРАЇНСЬКЕ ПРАВО І ДЕРЖАВНІСТЬ СЕРЕДИНИ XVII–XVIII ст.

1. Вплив суспільної та правової модернізації на трансформацію українського права і державності.....	402
2. Правовий статус Української гетьманської держави (Війська Запорозького) у середині XVII – другій половині XVIII ст.....	410
3. Суспільний устрій, політичний і правовий статус окремих соціальних верств Української гетьманської держави (Війська Запорозького)	429
4. Державний лад і місцеве самоврядування	437
5. Судоустрій та судочинство	443
6. Судові реформи в Українській гетьманській державі (Війську Запорозькому) у XVIII ст.....	452
7. Джерела права і формування інтегрованої української правової системи	463
7.1. Поняття «інтегрована правова система».....	463
7.2. Формальні джерела права Української гетьманської держави.....	466
8. Причини і джерела систематизації українського права	483
9. Загальна характеристика права	496
ПІСЛЯМОВА.....	507
ДЖЕРЕЛА	508
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	553
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ	556

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Широкому читацькому загалу пропонується друге видання першої книги навчально-наукової монографії під назвою «Історія українського права та держави: від витоків до кінця XVIII ст.», що вийшла друком у 2024 році. Впродовж двох років невеликий наклад книги швидко розійшовся по бібліотеках, студентських аудиторіях, приватних книгозбірнях. Враховуючи попит, автори зголосилися підготувати удосконалений варіант монографічного дослідження, на прохання студентів внісши до нього низку джерел як історичного, так і юридичного спрямування, на основі яких здобувач вищої освіти має змогу самостійно оцінювати історичні події та правові явища, що відбувалися в Україні й порівняти факти з їхньою інтерпретацією представниками різноманітних наукових/псевдонаукових/пропагандистських шкіл та напрямів.

У цьому виданні автори не відступили від задекларованого ними ж принципу – здійснювати аналіз у рамках концепції синтезу української історії державотворення і правоутворення та проводити узагальнення правового життя українського народу з урахуванням основних положень і висновків, якими керуються юридичні науки історико-теоретичного циклу та у зв'язку з історичною наукою, філософією права, соціологією права, галузевими, міжгалузевими юридичними та іншими суспільними і гуманітарними науками. Узагальнення здійснено у річищі поглибленого аналізу природи й функціонального взаємозв'язку права й держави у юридичній площині. Для майбутніх юристів це стане запорукою кращого розуміння проблеми суперечностей між правом і державою, усвідомлення цінності знань з нефальшованої історії українського права та держави у вирішенні цієї проблеми і, певною мірою, оволодіння технікою їхнього застосування на практиці. Паралельно готуємо до видання другу книгу, що охоплюватиме період розвитку українського права та держави у межах кінця XVIII ст. до сьогодення.

Інтерес до історично-правової тематики значно зріс після початку неспровокованого широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну, що розпочалося 24 лютого 2022 р., і стало першою в XXI столітті континентальною війною в Європі, підірвавши налагоджену систему колективної світової безпеки, встановлену результатами Другої світової війни. Монографія є відповіддю на низку бездоказових міфологем та відвертих спекуляцій на історичну тематику, що широко тиражуються російською пропагандою як для власного споживача, так і назовні, передусім для населення Європи, знаходячи там інколи поживний ґрунт. Саме тому у другому виданні першої книги монографії публікується низка документів як правового, так і історичного характеру, покликана спростувати та розвіяти жупел фальсифікацій, що здебільшого виходять з вуст кремлівського диктатора та придворних пропагандистів. Зокрема, мовимо про свідчення Георгія Амастридського, котрі відносяться, ймовірно, до першої половини IX ст., у яких міститься розповідь про здійснення достатньо вдалого військового походу русинів на терени Візантійської імперії, що свідчить про наявність у наших пращурів серйозної воєнної сили до 882 р. для боротьби з потужною європейською державою, тобто до захоплення Середнього Подніпров'я новгородським правителем Олегом і приєднанням (Авт. – а не об'єднанням, що передбачає добровільний характер дії контрагентів) Новгорода до Києва, а не навпаки. На підлеглість першого вказує цитата з «Повісті минулих літ», де містяться відомості про те, що захопивши центр Середнього Подніпров'я «сей же Олег почав городи ставити і встановив данину словенам, і кривичам, і мерям, і встановив він варягам данину давати від Новгорода, – триста гривень на рік заради миру, – що до смерті Ярославової давали [новгородці] варягам».¹ Лексичний аналіз

¹ Літопис руський за Іпатським списком. URL: <http://litopys.org.ua/litop/lit.htm>

слова «данина» також пов'язаний із інститутом примусу, платниками якої, як правило, виступали підкорені народи. То про яке ж об'єднання Півночі з Півднем може йти мова?

Серед джерел міститься витяг із документу під назвою «Хроніка Київського Михайлівського монастиря про початок приєднання литовцями українських земель у 1362 р.», що свідчить про експансіоністський характер включення українських земель до складу Литви. Скориставшись знекровленням України-Руси в боротьбі з татарами, литовці, що донедавна сплачували русинам данину, «почали залишкам руським чинити насильство й остаточне спустошення; спустошені землі заселяли своїми людьми й на знесилених русів владу свою поширили». Наведене не вписується в існуючу в сучасній історіографії концепцію, за якою перехід українських земель під владу Великого князівства Литовського відбувався переважно мирним шляхом. Поданий фрагмент тексту, а також відсутність інших джерел з русько-литовської доби, не дає підстав для такого оптимістичного висновку.

Важливе значення для відтворення історичної правди має також документ про надання магдебурзького права м. Львову Казимиром III у 1356 р. У ньому перелічені представники різних національностей, які проживали на території Львова у середині XIV ст. у момент надання місту Львову право на управління ним на основі магдебурзької. Серед них, окрім «вірмен, євреїв, сарацинів та інших народів будь-якого походження та статусу», згадуються українці. Цей факт є промовистим свідченням спільності проживання саме українського етносу на просторах як Заходу, так і Сходу України, що заперечувався окремими колаборантами, зокрема очільниками Міністерства освіти і науки України за доби президента-втікача В. Януковича, котрі у 2025 р. вироком суду засуджені за державну зраду до 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна.²

Слід зазначити, що право на самоврядування (магдебурзьке право), не мало жодного застосування на території Московського царства та Російської імперії, окрім містечка Погар, що до 1797 р. входило до складу Глухівського повіту Малоросійської губернії (нині – селище міського типу Брянської області Російської Федерації). Натомість, європейське магдебурзьке право мало широку презентацію в Україні, що підкреслює тісний зв'язок української правової системи з європейською. Так, у добу Середньовіччя та Нову епоху близько 1000 міст і містечок України функціонували на основі магдебурзького права.

Привілеєм Сигізмунда Августа від 30 травня 1572 р. розвіюється міф, поширений російською історіографією, про тривалий і насильницький процес окатоличення українського народу Польщею. Відповідно до його положень, урівнювалися у правах українська громада з домінуючими в місті польськими міщанами католицької віри, що виявилось у наданні можливості кожному з українців бути обраним до міської ради, безперешкодно отримувати міське право Львова та складати присягу нарівні з міщанами польського походження. Одержання політичних прав доповнювалося визнанням за українцями економічних прав, що становили основу життєдіяльності громади. Вони здобули право не лише вступати до ремісничих цехів, навчатися цехових ремесел, але й обиратися старшими цехмістрами. Без жодних перешкод українці могли торгувати будь-якими товарами на всій території Речі Посполитої.

З його ухваленням на законодавчому рівні усувалися окремі релігійні обмеження для православних священників. Вони звільнялися від податку (у всіх його формах) і мали підпорядковуватися тільки своєму львівському православному єпископові. За невиконання чи порушення умов закону накладався великий штраф – 20 тис. угорських золотих.

² Табачника заочно засудили до 15 років в'язниці. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3842943-tabacnika-zaochno-zasudili-do-15-rokiv-uvaznenna.html>

Серед оприлюднених нами документів важливе місце займають розроблені українськими дипломатами вимоги Війська Запорозького, передані Яну Казимиру з табору під Зборовим 7 серпня 1649 р. Звернення передбачало: визнання Української держави в межах кордону «від Дністра до Стародуба і московських границь», тобто у територіальних межах Брацлавського, Чернігівського та Київського воєводства, східних районів Подільського воєводства та Волинського воєводства; заборона на перебування іноземних, польських військ та єврейського населення у містах названих воєводств; необмежованої польським урядом чисельності козацького реєстру; скасування Берестейської церковної унії 1596 р. на усій території Речі Посполитої, урівняння православної церкви з римокатолицькою, надання київського митрополиту та двом православним єпископам статусу сенаторів у сеймі Речі Посполитої тощо.

Наступним став сам текст договору, укладеного Богданом Хмельницьким з польським командуванням під Зборовом у серпні 1649 р., в основу якого покладено вимоги Війська Запорозького до Яна Казимира. Унаслідок укладення Зборівського трактату, під юрисдикцію козацької адміністрації переходили Брацлавське, Київське, Чернігівське воєводства, всі посади в яких мали обіймати православні християни. Перебування польських військ і єврейського населення у містах на цих територіях заборонялося. Селяни, що не потрапили до козацького реєстру, мали повернутися до своїх власників. Повстанцям гарантувалася повна амністія. Київському митрополитові обіцяно місце в сенаті, а питання про Берестейську унію мав розв'язати вальний сейм. Католики не мали права проживати в українських містах. Підтверджувалися права козаків на власний суд, але за умови їхнього невтручання в економічні привілеї польської шляхти.

Опублікований також іменний указ Петра I, оголошений сенатом 17 жовтня 1718 р., про використання українців Київської та Воронежської губерній на будівництві Ладозького каналу. Документ свідчить про вживання в законодавчих актах російським імператором і правительствующим сенатом терміну «українці», як свідчення національної відособленості, та проживання їх не лише на території сучасної Київщини, а й Воронежчини, що належить нині до Російської Федерації. Як свідчить текст указу, Санкт-Петербург закладався, розбудовувався і утримувався здебільшого підневільною та виснажливою працею українців.

Публікуючи акт надання государю Петру I титулу імператора всеросійського та найменування великого отця вітчизни від 22 жовтня 1721 р. засвідчуємо факт, що саме після перемоги в Північній війні та укладення Ніштадтського миру у вересні 1721 р. сенат і синод титулувати Петра I імператором всеросійським. З цього року розпочався відлік офіційної назви Російська імперія, що до цього йменувалася Московським царством.

Вперше у перекладі українською мовою нами оприлюднюється фрагмент із «Екстракту із указів, інструкцій та установлень» 1786 р., що стосується структури та організації українських судів, чинних на момент публікації та тих, що діяли в минулому. Документ став першим офіційно затвердженим правительствующим сенатом Російської імперії правовим збірником, що використовувався у судовій практиці України.

Авторами пропонується й низка інших документів, необхідних студентському загалу для глибшого вивчення навчального курсу історії українського права та держави.

Користуючись нагодою, висловлюємо подяку рецензентам за їхній внесок у покращення якості другого видання монографії.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА І ДЕРЖАВИ ЯК НАУКИ І НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1. Об'єкт і предмет «Історії українського права і держави»

Юридична наука — це комплексна система знань про державно-правову сферу життєдіяльності суспільства. Її об'єкт* виражений дихотомією* соціальних інститутів* права та держави. Базовим у дихотомії є право. Увесь пізнавальний ресурс юридичної науки зосереджений на пізнанні сутності і функціональної ролі права як інструмента замиреного середовища в неоднорідному суспільстві, його змістовно-функціональних характеристик, механізмів «самоформування», вираженого в термінах «правоутворення» та «правозакріплення»,³ правореалізації та правозастосування як особливої форми реалізації права.

Держава вивчається у частині пов'язаності з правом як формальний соціальний інститут (за критерієм способу регулювання поведінки людей), діяльність якого заснована на чітких принципах (правових актах, законах, указах, регламентах, інструкціях), а управлінські і контрольні функції здійснюються на підставі санкцій, пов'язаних із заохоченням і покаранням (адміністративним та кримінальним). При цьому держава сама є правовим явищем, виникає і здійснює свої функції в правовому вимірі організації публічної влади,* через яку реалізуються повноваження народу, нації та народний суверенітет.*

Досліджуючи свій об'єкт, юридична наука вирішує проблеми, важливі для правової діяльності і юридичної практики. У їхньому переліку головною є розроблення науково вивіреної, конструктивної моделі справедливого правового порядку,* наповненого історичним змістом. При цьому слід мати на увазі, що всі вони завжди створюються в конкретному історичному часі, який накладає свій відбиток на способи встановлення правового порядку. Моделі самі по собі не погані і не добрі, проте можуть використовуватися на благо чи на шкоду, бо наука не є полем зіткнення тільки наукових ідей, це ще й зіткнення людських характерів і уявлень про добро і зло, справедливість і її відсутність.

Привертаємо увагу, що *правовий порядок* — це заснована на праві та законності організація правового життя, котра відображає якісний фактичний стан суспільних відносин, урегульованих правом.⁴ Ключовим у наведеній дефініції є поняття «**правове життя**».* Його обсяг дозволяє охопити усі аспекти і прояви права, структуру і динаміку, аналізувати об'єктивні причини, умови, випадкові явища, які впливають на виникнення, розвиток і трансформацію.⁵ Прояви позитивного чи негативного в правовому житті прямо залежать від характеру взаємодії та взаємовпливу як права на державу, так і держави на право. Ці зв'язки традиційно аналізуються із використанням ключового поняття «державно-правовий (політичний) режим»*. Його обсяг та зміст охоплюються поняттями «демократичний режим», «недемократичний режим», «тоталітарний режим», «авторитарний режим».

Об'єкт юридичної науки має структуру, виражену системою наук, що вивчають окремі аспекти об'єктивної реальності, яку досліджує юридична наука. У процесі пізнання усі вони керуються відповідними предмету свого дослідження методами.*

«Історія українського права і держави» відноситься до історико-теоретичних наук (теорія права і держави, історія політичних і правових вчень, загальна історія права і держави, історія

³ Погоджуємося з переконливими аргументами професора М. Цвіка: «З огляду на те, що йдеться про процес самоформування права, настав час відмовитися від терміна «правотворчість», замінивши його на «правоутворення» і «правозакріплення». (Цвік М. Праворозуміння (значення повторюваності суспільних відносин для його дослідження). *Право України*. 2010. № 4. С. 25.

⁴ Правопорядок і законність. Підручник з Основ правознавства (Поглиблене вивчення). 9 клас. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/svyatokum-the-basis-of-legal-studies-9-class-2017-deep-level/13.php>

⁵ Куціпак О. В. Правове життя як самостійна юридична категорія. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 64–67.

1. Об'єкт і предмет «Історії українського права і держави»

права і держави України, філософія права, соціологія права). Кожна окрема наука/дисципліна, суміжна з «Історією українського права і держави», маючи власний предмет дослідження, орієнтується лише на один із аспектів аналізу об'єкта юридичної науки та особливостей наведення справедливого правового порядку, виражених поняттями «правове життя»* і «правова дійсність»,* «правова реальність»* і «правова система».*

Об'єктом історико-правового аналізу є правове життя з позитивними і негативними аспектами в його конкретній цілісності і системності, в історичній динаміці з урахуванням національно-історичних, формально-юридичних і загальнокультурних чинників наведення справедливого правового порядку.

Об'єктом науки «Історії українського права і держави» є сукупність усіх форм правового життя українського народу в конкретній цілісності і системності, в історичній динаміці, з урахуванням особливостей національно-історичних, формально-юридичних і загальнокультурних чинників наведення справедливого правового порядку.

Поняттям **правове життя українського народу** охоплюється увесь комплекс правових явищ як позитивних, так і негативних. До *позитивних* належать: українське право, як соціокультурне явище, яке приводить до панування справедливості в правовому житті, містить ідеї гуманізму, свободи, є ядром і нормативно-організаційною основою національної правової системи з урахування стадій її історичного розвитку (архаїчної, звичаєвої, сучасної інтегрованої); правосвідомість і правова культура; законність і правопорядок, забезпечений українською державою відповідно до ментальних уявлень українського народу про справедливість. До *негативних* аспектів відносяться усі протиправні явища: злочини, інші правопорушення, зловживання правом, деформація правосвідомості, помилки в правовій діяльності, корупція, правовий нігілізм тощо.

Як навчальна дисципліна «Історія українського права і держави» покликана донести до студентів уже досягнуті наукою на рівні гіпотез або перевірені на практиці відомості, висновки, рекомендації важливі для юридичної освіти та для формування професійної юридичної культури. Для юристів важлива та частина знань, що є базовою в юридичній освіті і професії, допомагає зрозуміти природу та функціональне призначення права і держави в наведенні справедливого правового порядку. Ця частина знань охоплюється терміном «Предмет навчальної дисципліни».

Предметом «Історії українського права і держави» як навчальної дисципліни є *причини, умови зародження, становлення, розвитку, функціонування та трансформації українського права як соціокультурного явища,* ядра і нормативної основи правової системи України* в його конкретно-історичних формах та в просторово-часовому вимірі у зв'язку з генезисом історичних форм державності* на теренах України.*

Історичними формами права є: архаїчне право в архаїчній правовій системі; звичаєве право в ранньозвичаєвій (доба раннього середньовіччя) і пізньозвичаєвій (пізніє середньовіччя) правовій системі; право державно організованого суспільства в інтегрованих правових системах сучасності (позитивне право).

У рамках правових систем складаються оптимальні (адекватні ментальним уявленням народу про справедливість) умови для забезпечення справедливого правового порядку засобами правового впливу* і правового регулювання.*

Мета дисципліни полягає в інтеграції знання як про позитивне, так і негативне в історико-правовому досвіді українського народу та їхньої актуалізації для сучасної юридичної практики.

Основне завдання курсу вбачаємо у тому, щоб задати загальну стратегію пізнання українського права як явища української культури у широкому контексті його соціального призначення і модифікацій – від архаїчного (монорма), традиційного або звичаєвого до позитивно-го (владнозобов'язувального, законодавчого); націлювати на вивчення набутого українським

народом практичного досвіду утвердження пріоритетних загальнолюдських правових цінностей, створених за тисячоліття світової історії, у зв'язку з цінностями національними, які домінують у сучасному правовому дискурсі; орієнтувати на аналіз особливостей формування та розвитку української національної держави як політико-правового інституту держави сучасного типу.

Усе це передбачає координацію зусиль студентів навколо вивчення не тільки догми права (законів), а й на її конкретизацію в рамках звичаєвого права, обумовленого контекстом української культури та потребами й інтересами окремих суб'єктів права; системного вивчення історії становлення та розвитку інститутів, галузей українського права за теперішнім систематичним поділом (цивільне, кримінальне, конституційне, адміністративне тощо), утворення та функціонування інститутів публічної влади та управління суспільством, до яких належать держава, судові та адміністративні органи, інститути правопорядку, самоврядні інститути громад (громадівського самоврядування), інститути соціального і правового контролю, інститути правотворчості, прав людини, розв'язання правових конфліктів тощо.

Висновки. «Історія українського права і держави» – це самостійна, фундаментальна юридична наука і навчальна дисципліна, покликана разом з іншими історико-теоретичним юридичними науками дати базові знання в сфері юриспруденції, сформувати кореневу систему юридичних знань, важливих для формування національно-орієнтованої еліти, здатної на високому фаховому рівні вирішувати актуальні проблеми правової діяльності і юридичної практики на користь українському народові.

Твердження адептів прагматично орієнтованої вищої юридичної освіти в Україні про те, що «Історія українського права і держави» має бути позбавлена статусу обов'язкової навчальної дисципліни на юридичних факультетах національних університетів України із-за позірною її сприйняття як доважки до загальноісторичної науки або вступу до юриспруденції для глибшого засвоєння галузевих і прикладних юридичних наук та комплексних юридичних дисциплін, не мають жодних підстав. Наука «Історія українського права і держави» дає знання, що органічно вплетені в об'єкт юридичної науки. Ці знання:

по-перше, є базовими у розв'язанні важливих проблем правонаступництва, спадкоємності в українському праві, неперервності в його розвитку та створенні ефективної моделі правового порядку, адекватної уявленням українського народу про справедливість;

по-друге, відображаються у дефініціях, термінологічних, методологічних характеристиках українського права, як соціокультурного явища, а на рівні галузевих наук – в особливостях і функціональних характеристиках його галузей та інститутів;

по-третє, дають відповідь на питання про функціональну роль українського права в механізмі розбудови української державності;

по-четверте, є ключовими у розумінні закономірностей та особливостей становлення та розвитку українського права в умовах дискретного розвитку української державності та держави Україна як політико-правового інституту;

по-п'яте, допомагають у розумінні сутності розбіжностей, які призводять до протиріч між правом і державою як у процесах правоутворення і правозастосування, так і в інших сферах юридичного буття українського народу.

Вивчаючи «Історію українського права і держави», студенти дізнаються про фактори і умови зародження українського права, його неперервного розвитку в дискретних умовах існування української державності, глибше усвідомлюють функціональну роль звичаєвого права в структурі українського права, його значення для ідентифікації сучасної правової системи України на правовій мапі світу та функціональну спроможність бути транслятором дії законів природного права на соціокультурний пласт буття українського народу.

1. Об'єкт і предмет «Історії українського права і держави»

Знання, синтезовані «Історією українського права і держави», є підставою для поглибленого розуміння чинників, котрі впливають на формування універсальних та особливих рис українського права та української державності. Для формування універсальних рис таким чинником є закономірність відповідності правових явищ і процесів фактичним суспільним відносинам, а для особливих – правова ментальність* і правова свідомість* як найбільш стійкі культурно-духовні детермінанти права, які є важливими складниками у механізмі дії права та розбудови національної держави.

2. Історія українського права і держави, її зв'язок з юридичними навчальними дисциплінами історико-теоретичного циклу

Головна відмінність між «Історією українського права і держави» та іншими юридичними навчальними дисциплінами пролягає по предмету пізнання. Предмет «Історії українського права і держави» розкривається у змісті перших історіософських досліджень, у генеруючих правові сенси історіографічних традиціях, у методології дослідження, у понятійно-категоріальному апараті, у теоріях та у зв'язках з практикою.

Вивчаючи навчальну дисципліну, здобувачі вищої юридичної освіти формують навички *синтезу знань з історії українського права та держави, загальної теорії права та держави, історії політичних і правових учень, філософії права, соціології права* – усіх тих юридичних історико-теоретичних навчальних дисциплін, які закладають світоглядно-теоретичну основу юридичних знань, допомагають краще зрозуміти:

- сутність політико-правових явищ;
- ідеальну природу права та природу правових інститутів;
- розкрити зміст і значення правових норм і правових принципів;
- усвідомити природу і смисл протиріч між правом і державою;
- з'ясувати причини і умови загального та особливого в процесі виникнення, еволюції та функціонування українського права і української державності;
- допомогти утвердитись в переконанні, що засвоєння набутого багатьма поколіннями українців правового досвіду розбудови національної держави і національної правової системи є важливим у вирішенні актуальних проблем сучасної правової діяльності та юридичної практики на теренах України.

Почнемо із аналізу зв'язку «Історії українського права і держави» із **«Теорією права і держави»**. Остання є узагальнюючою теоретичною наукою відносно інших юридичних наук. Об'єктом її дослідження є поняття «право». У змісті цього поняття розкривається сутність, структура, зміст, функції права як інституційно-нормативного утворення у його органічному зв'язку із суспільством, державою, людиною. Вона також дає визначення іншим, засадничим для юридичної науки і практики поняттям.

Вивчення історії українського права і держави не можливе без науково обгрунтованих теорією понять «право», «держави», «правове життя», «публічна влада», «форма держави» і «устрій держави», «механізм держави», «механізм дії права», «правовий порядок» і багато інших. Своєю чергою знання, що продукує «Історія українського права і держави», теж є науковою основою уточнення понять та термінів, якими оперує теорія права та держави у частині наповнення їх конкретним, історично зумовленим змістом. Ніхто з науковців не заперечує факту, що властивості усіх правових явищ і процесів, які знаходять відображення у відповідних, сформульованих теорією поняттях, обумовлені історично.

Предметом теорії права і держави є загальні та специфічні закономірності зародження, виникнення права і держави та їх функціональна роль у наведенні справедливого правового порядку. «Історія українського права та держави» продукує знання (за формулою «минуле-сучасне-майбутнє»), які є підставою для формулювання як загальних, так і специфічних закономірностей права та держави. Знання важливі як для вивчення причин виникнення права (у пізнанні загальних закономірностей), так і умов вираження його функціонального призначення у різних історичних формах на окремих етапах історії України (для пізнання особливостей). Такими є:

2. Історія українського права і держави, її зв'язок з юридичними навчальними дисциплінами історико-теоретичного циклу

епоха потестарності з архаїчним правом, вираженим у моноормах; епоха середньовіччя з ранньозвичаєвим та звичаєвим правом, що існувало у різноманітних формах, передусім, у правових і юридичних звичаях і принципах; епоха новітнього (нового і новітнього) часу з позитивним правом, законом.

У кінцевому результаті знання, отримані теоріє та історією права і держави сукупно, потрапляють у загальну скарбничку знань про об'єкт юридичної науки у частині пізнання та формулювання *державно-правових закономірностей* на усіх трьох рівнях: *глобальних закономірностей, закономірностей буття окремих державно-правових явищ, закономірностей функціонування державно-правових явищ.*

Для прикладу наведемо кілька глобальних закономірностей в становленні та розвитку права і держави, сформульованих на основі історико-правових знань:

1. Право історично (в історії) і логічно (в теорії) передує державі. Ця закономірність впливає з найбільш усталеної, повторюваної гносеологічної* властивості пізнання права: пізнанню і узагальненню підлягають лише явища і процеси, що мають місце в об'єктивній дійсності (історичне), об'єктом пізнання виступає власне пізнання та поняття, що позначають ці явища і процеси (логічне). Так, теорія держави і права в логіці понять досліджує механізм невідчужуваності природних прав людини. Історія, вивчаючи конституційний процес в історичній ретроспективі, на основі фактологічного матеріалу доводить, що ці права не надаються державою чи її владними інститутами, вони є невідчужувані. Держава на конституційному рівні лише закріплює права-гарантії та реалізує їх через систему законодавства.

2. Право навіть в найпростіших формах свого існування завжди системне. Ця історична закономірність буття* права впливає з його сутності (нормативності і формальної визначеності) та знаково-текстуальної форми.

3. Прогресуюча універсалізація права та якісне зростання нормативних узагальнень рухається від найпростіших форм систематизації до загальної кодифікованої правової форми.

4. Поступальний хід у розвитку владно-політичних/політико-правових структур та інститутів зводиться не лише до зміни одних форм іншими, а супроводжується, з одного боку, тенденцією до посилення централізації влади, а з іншого – до захисту прав особистості.

Тісний зв'язок «Історії українського права і держави» існує й з іншими юридичними науками галузевого напрямку, наприклад, із **конституційним та порівняльним конституційним правом**, котрі вивчають функціональні особливості різноманітних інститутів державної влади: законодавчої, виконавчої, судової. Вивчення управлінських питань держави та форми української держави поєднує дисципліну з **адміністративним правом**. Формування галузей **цивільного, кримінального, процесуального права** – з відповідними галузевими юридичними науками.

Очевидним є зв'язок «Історії українського права і держави» з **«Історією держави і права зарубіжних країн»**. Об'єкти цих наук збігаються. Відмінність між ними полягає у предметі вивчення. Предметом «Історії держави і права зарубіжних країн» є вивчення держави і права окремих (зарубіжних) країн світу в процесі їхнього виникнення і розвитку в конкретно історичних умовах, в хронологічній послідовності, на основі виявлення як загальноісторичних закономірностей цих процесів, так і закономірностей, чинних в рамках тих історичних епох, що є ключовими в розвитку конкретних суспільств. Керуючись знаннями про ці закономірності, «Історія українського права і держави» виокремлює особливості еволюції українського права і держави в контексті вирішення важливої проблеми – природного права українського народу на самовизначення в своїй національній державі в межах етнографічно сполучених територій; розвінчує міфи про його бездержавність, відсталість від «передових» цивілізацій і народів.